

КОМУНІКАТИВНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ СТУДЕНТІВ

Санжаровець В.М. – кандидат філософських наук,
orcid.org/0000-0002-5213-9093

Шатило Ю.П. – кандидат психологічних наук,
orcid.org/0000-0002-5021-2787

Головними завданнями України є навчання та виховання освіченого громадянина України, формування соціально вільної та зрілої, працелюбної, творчої особистості. Молоді притаманно почуття власної гідності, повага до свобод людини, здатність до саморозуміння і самовдосконалення, активної участі у соціальному житті країни. Формування означених важливих якостей, розвитку соціальної цінності, виховання особистості громадянина сучасної демократичної держави важливе місце займає освітнє середовище. Практика роботи закладів вищої освіти розглядає процес соціалізації особистості, поступившись першочерговістю процесу навчання. Як результат, більшість випускників коледжів мають слабо сформовані життєві компетенції, нерозвинуті соціальні здібності, через що важко адаптуються до сучасних суспільно-економічних умов. Саме тому дослідження зазначеного питання є актуальним.

Методологічні засади дослідження склали положення про взаємозв'язок навчання, виховання та соціалізації особистості, свідомості та діяльності; співвідношення суб'єктивного та об'єктивного, розвитку та саморозвитку, індивідуального та соціального; законодавчі акти й концепції з проблеми розвитку освіти в Україні в ХХІ столітті. Так, у навчальних закладах завершується розробка Програм розвитку, які націлені не тільки на підвищення якості надання освітніх послуг, але й забезпечення соціально-педагогічних умов формування у закладах вищої освіти (ЗВО) відповідного рівня дорослості.

Таким чином на концептуальному рівні державою визначено суспільно важливе завдання для освітян – забезпечити розбудову такого освітнього простору, у якому молода особистість усвідомлювала б свою суспільну значущість і через систему ціннісних ставлень набувала досвіду взаємодії з соціумом. Це, у свою чергу, потребує

від педагогічних працівників переглянути традиційні підходи до процесу соціалізації студентської молоді з огляду на проблеми, які пов'язані з підготовкою майбутніх фахівців.

Особистість формується та розвивається в результаті впливу багато численних факторів, об'єктивних і суб'єктивних, природних і суспільних, внутрішніх та зовнішніх, незалежних та залежних від волі та свідомості, які діють стихійно або згідно визначеної мети. Молодь виступає як суб'єкт формування власної особистості, тобто становлення себе, як соціальної істоти, яке проходить у результаті взаємовпливу оточуючого середовища та системи навчально-виховного процесу. Індивід засвоюючи соціальний досвід, цінності, норми, установки, властиві суспільству і соціальним групам та активно входить у систему соціальних зв'язків, завдяки яким і набуває соціального досвіду.

Соціальне становлення відбувається під стихійним або цілеспрямованим впливом величезної кількості відповідних суспільних структур та інститутів, виховна роль яких по-різному виявляється на вікових стадіях цього процесу. Виховним фактором є найближче соціальне оточення, в якому проходить життя і діяльність студента, тобто середовище у вузькому розумінні цього слова – сім'я, молодіжний колектив, товариші, дорослі люди, з якими безпосередньо спілкуються студенти.

Інтерес до проблеми соціалізації особистості виник давно. Про це свідчать праці учених ХХ століття Л. Виготського, Л. Буєвої, І. Кона, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Л. Рубінштейна, в яких вони вказували на взаємозалежність між умовами соціального середовища та розвитком особистості, зазначали необхідність активного опосередкування особистісного розвитку (Ясперс 2008, 37).

Розбудова сучасної національної системи освіти України як самостійної незалежної держави з урахуванням кардинальних змін в усіх сферах суспільного життя, вимагає критичного осмислення досягнутого і зосередження зусиль та ресурсів на вирішенні найбільш гострих проблем, які стримують розвиток освітньої галузі.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. робиться наголос на тому, що одним з пріоритетних напрямків державної освітньої політики має стати побудова ефективної системи національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді. Це передбачає розроблення нових державних програм та ефективних механізмів взаємодії органів управління освітою, освітніх установ, дитячих і молодіжних громадських організацій у напрямі розвитку, виховання і соціалізації молоді.

Третина свого життя людина навчається жити в самому складному з існуючих середовищ у суспільних відносинах. Соціалізація – процес і результати засвоєння людиною історично створених соціальних норм та культурних цінностей (конструктивних та саморуйнівних), що передбачають його включення у систему суспільних відносин та самостійне відтворення цих відносин (Швацкій 1964, 183).

Освіта – це спеціально спрямована та керована частина соціалізації індивіда; цілеспрямований процес і результат виховання та навчання в інтересах особистості, створення умов для її максимально повної самореалізації. Виховання – це спеціально організований, цілеспрямований процес формування морально-духовної життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал. Навчання – це планомірна, організована, спільна і двостороння діяльність учителів і учнів, спрямована на свідоме, міцне і глибоке опанування останніми системи знань, навичок і вмінь.

Поняття соціалізація є складовою частиною таких понять, як розвиток та формування, і у свою чергу поєднує у собі такі дефініції як освіта, виховання та навчання. Студент збагачує свій соціальний досвід за рахунок того, що оновлює комунікацію, підвищує рівень комунікативних вмінь та навичок.

Первинна соціалізація, або стадія адаптації в освітньому середовищі студентів проходить на першому курсі, коли відбувається знайомство з викладачами та студентами групи. Стадія індивідуалізації юнаків та дівчат відбувається, коли виробляються стійкі особистісні властивості, виділитись серед інших. Стадія інтеграції пошук свого місця в групі, коледжі, суспільстві. Інтеграція проходить позитивно, якщо властивості приймаються групою. Трудова стадія охоплює період, коли студент не тільки опановує соціальний досвід, але й відтворює його за рахунок активного впливу людини на середовище через свою діяльність. У період критичної фази важковиховувані студенти, виявляють упертість, негативізм, непокору тому порушують навчально-виховний процес.

Сутність та особливості сучасного освітнього простору, спрямованого на успішну соціалізацію студентів перетворюється на соціально-педагогічний комплекс, діяльність якого базується на інтересах та комунікативних потребах студента. Цінністю такої інноваційної освітньої моделі є усвідомлення кожним учасником навчально-виховного процесу пріоритетних принципів освіти: інтенсифікації, гуманітаризації, індивідуалізації, диференціації, відродження національних традицій, гуманізації, ціннісних орієнтацій, демократизації тощо. Психолого-педагогічною умовою розбудови

моделі як соціально-педагогічного комплексу є соціальне становлення та розвиток творчого потенціалу та розкриття таланту особистості студента.

За І.Д. Бехом процес соціалізації особистості, зокрема підлітка – це процес формування дорослості й почуття дорослості, який є специфічним за соціальною формою самосвідомості (Бех 1998, 95). У роботах П.В. Вербицької, О.І. Пометун дане поняття асоціюється з процесом громадянського виховання (Пометун 2003, 331). На думку С. Подмазіна цей процес розглядається як становлення суб'єкта діяльності й суспільних відносин (Подмазін 2003, 6).

Освітній простір – це педагогічне явище, яке акумулює потенціал комунікації сім'ї та навчального закладу, інтегрує різноманітні впливи на молоде покоління з боку інших соціальних інститутів з метою усунення будь-яких перешкод, ускладнень процесу соціалізації особистості. Сутність інноваційних змін, які можуть настати внаслідок розбудови такого освітнього простору, полягає у формуванні готовності підлітка до комунікації з соціумом, тобто простором у широкому соціальному значенні.

Слід зазначити, що для визначення напрямів, змісту, видів діяльності та сфер спілкування особистості в освітньому комунікативному просторі має значення вибір підходів до процесу соціалізації. Одним з них є особистісно-ціннісний підхід, який не лише забезпечує культивування гуманістичних орієнтирів і ставлень, які втілюють загальнолюдські, особистісні цінності духовного життя. Континіумний підхід, за якого освіта розглядається як єдність процесів навчання, виховання, саморозвитку, самоосвіти, соціалізації, тобто єдності всіх процесів, що впливають на становлення особистості.

Слід зауважити, що умовний ступінь їх узгодженості та взаємозв'язку визначається такими чинниками: - взаємообумовленість фізичного та психічного розвитку дитини, - соціальна спрямованість виховання, - взаємозв'язок особистості та близького оточення, - взаємозалежність особистісного мотиваційного поля (мотиви, потреби, інтереси) та соціальних установок. Тому ознакою успішності процесу соціалізації особистості є його готовність взаємодіяти з соціумом.

На разі набуває великої значущості діяльнісно-комунікативний підхід, що сприяє встановленню партнерських відносин між усіма учасниками навчально-виховного процесу. Це значною мірою також вплине на формування у студентської молоді таких компетентностей: соціальних, комунікативних, полікультурних, самоосвітніх, ціннісноутворювальних.

З метою мотивації особистості до соціально значущої діяльності, підвищення комунікативної активності необхідно розвивати та закріплювати комунікативні вміння та навички студентів ще в стінах.

У контексті соціалізації одним із таких способів є культура мислення особистості як вищий ступінь пізнання світобудови. Сфера духовного життя, що відтворює ціннісну орієнтацію, закріплену в мотивах, знаннях, вміннях, навичках, у зразках і нормах поведінки, та забезпечує прийнятність молоддю нових ідей, готовність і здатність до підтримки та реалізації нововведень у всіх сферах життя.

Організація комунікації в навчально-виховному процесі, що орієнтується на створення готовності особистості до швидко зростаючих змін у суспільстві, готовності до невизначеного майбутнього за рахунок розвитку здібностей до творчості, до розкриття таланту та різноманітних форм мислення, а також здатності до комунікації з іншими людьми. Характерними рисами інноваційних освітніх технологій є формування у студентів здатності до розуміння нових, незвичайних ситуацій, прогнозування майбутніх подій, оцінки наслідків прийнятих рішень, до створення можливого і бажаного майбутнього. Не менш важливим є і розвиток соціальної активності шляхом участі у найважливіших видах діяльності, особистого впливу на прийняття локальних та глобальних рішень, здатності бути ініціатором.

Отже, завдання формування і розвитку інтелектуальної, соціально активної, комунікативної особистості, здатної до творчості, такої, яка має вміння і навички певної діяльності - одна з характеристик освітнього соціалізуючого простору.

Навчальний заклад спрямовує роботу творчої групи педагогічних працівників та інших спеціалістів за темою дослідження на розробку структури соціалізуючого освітнього простору;

- укладає угоди про спільну діяльність з соціальними партнерами;
- активізує роботу студентів з урахуванням їх вікових особливостей соціалізації шляхом проведення спільних свят, екскурсій, дискусійних студій, залучення до проведення гурткової роботи;
- організує клубну роботу, на засіданнях відбувається не лише зустрічі з представниками різних професій, але й творчі змагання, виступи, екскурсії на виробництво;
- встановлюється партнерство з закладами вищої освіти;
- діяльність у волонтерських та благодійних організаціях;
- оновлення змісту освітньої діяльності навчального закладу, форм і методів взаємодії.

Життєдіяльність молодшої людини нерозривно пов'язана з динамічним збільшенням інформаційних знань, що модифікують світогляд та мислення, формують світосприйняття та нових ціннісно-раціональних засад. Головним чинником комунікативного розвитку молоді є інтелектуальна складова. Розвиток комунікації, з одного боку, є основним фактором сучасного процесу, а з іншого – впливає на структурну еволюцію людини. Комунікативна діяльність, що пов'язана з продукуванням знань, розвивається швидкими темпами. Формування нової парадигми на основі комунікаційних технологій уможливила перетворення знання в продуктивну силу. Продуктами нової комунікативної індустрії стали засоби опрацювання або процес аналізу інформації. За допомогою комунікації реалізується більшість сфер людської діяльності, значна частина потреб та інтересів. Перед молоддю відкрилися можливості щодо розширення обміну інформацією, послугами, технологіями, що проходять під тиском інформаційних активів. Комунікація зумовила різку соціальну диференціацію.

Так, П. Друкер проголошує, що «суспільство знань неминуче стане більш конкурентним, ніж будь-яке інше суспільство за історію людства. Причина проста: після того, як знання стануть доступними для всіх і кожного, вже не буде виправдання неякісній діяльності. Не буде місця «бідним» країнам. Залишаться лише неосвічені країни. Те ж буде стосуватись і окремих компаній, галузей, організацій будь-якого типу. Це стосуватиметься також окремих людей» (Друкер 2006).

У глобалізаційному суспільстві знань кожен має потенціал до володіння та розпорядження засобами діяльності. Ними постають інформація, досвід, уміння. У суспільстві знань цінною інвестицією є не придбання станків та інструментів, а саме інвестиція працівника у формування розумової діяльності. Такими інвестиціями є самоосвіта, самовдосконалення, розкриття власних сутнісних сил, освіта тощо. Важливим завданням викладацького складу закладів вищої освіти є формування у молоді здатності до самостійного аналізу та критичної оцінки компонентів комунікації. Такий раціональний та вибірковий підхід до тотальної інформатизації є результатом загального рівня вихованості та освіченості людини, стійкості її духовно-ціннісних переконань, методологічної культури мислення, дії.

Отже, молодь стає не тільки свідком, а і учасником глобальних змін. Вона творець в нових умовах, необхідність змінювати свої переконання, спосіб життя, професію, стиль мислення. Водночас молодь сприймає суспільні події як реалії життя, інших не знає, тому

органічно вписується в сучасність. Розвиток молоді залежить від умов її життєдіяльності, відповідно до ситуації в навколишньому світі. Суспільні зміни знаходять відображення й у процесі соціалізації особистості. Вони безпосередньо впливають на формування пріоритетів як у її духовних і матеріальних цінностях, так суспільства. Зазначені умови активізують сам процес соціалізації студентів в освітній сфері України.

1. Комунікативні вміння як важливий компонент у структурі комунікативної соціалізації студентів

Зокрема, Г. Гончаренко процес соціалізації студентської молоді вбачає у наявності трьох його стадій, а саме: – адаптаційна (охоплює перший і частково другий курси) – спрямована на оволодіння способами навчально-професійної діяльності, її основним змістом індивіда до нових умов; – ціннісно-діяльнісна, або диспозиційна (охоплює частково другий, третій і четвертий курси) – забезпечує розв'язання протиріччя між ціннісними орієнтаціями на цілі життєдіяльності й засобами їх досягнення, детермінованими соціальними умовами життя індивіда; – професійна (охоплює випускний курс) – сприяє завершенню професійно-особистісного становлення студентів, перетворенню їх активних суб'єктів соціалізаційного процесу (Овчаренко 2005).

Комунікативна соціалізація сприяє в подальшому професійній компетентності. Відповідно до трактування В. Ягупова та В. Свистун, компетентність – це підготовленість до здійснення певної професійної діяльності та наявність професійно важливих якостей фахівця, які сприяють цій діяльності (Ягупов 2007).

Проблема формування комунікативної компетентності знайшла своє відображення в роботах багатьох учених (Бакум 2011; Климова 2012; Любашенко 2014; Мацько 2006; Павленко 2005; Паламар 1997; Семенов 2005; Симоненко 2006; Шевченко 1990).

Функціональними компонентами професійно-комунікативної компетенції у професійній діяльності фахівця виступають: інформаційний, поведінковий і мотиваційний. Інформаційний компонент визначає засоби спілкування як вибір можливості трансферу інформації, подолання можливих бар'єрів у спілкуванні при обміні інформацією, комунікаційну реакцію як зворотний зв'язок. Він тісно пов'язаний із поведінковим компонентом.

Поведінковий компонент – це вербальне і невербальне вираження своєї позиції у спілкуванні, емпатія, віддзеркалення суб'єктивного розуміння зовнішнього середовища, вираження домінуючого емоційного ставлення, реалізація стратегії поведінки у професійно значущих ситуаціях. Мотиваційний компонент у системі професійно-комунікативної компетенції виражений в обґрунтуванні ставлення до позиції співрозмовника, до професійної проблеми і в евристичному виборі рішення конкретної професійної ситуації.

Ключовим поняттям у семантиці комунікативної компетентності є поняття комунікація та спілкування. Питання співвідношення понять «спілкування» й «комунікація» розглядалося багатьма науковцями (Андреева 2000; Бацевич 2004; Бодалев 2002; Зимняя 1989; Казарцева 1999; Леонтьев 2003; Ломов 1975; Парыгин 1967).

Н.І. Гез стверджує, що базовою категорією є саме поняття комунікація – «процес, складниками якого є спілкування живих істот, у тому числі й людей, а також безліч зв'язків з метою отримання та обміну інформацією» (Гез 1983).

Такі вчені, як Б.Д. Парыгин та Т. Ньюк, однією з характеристик спілкування визначають взаєморозуміння (згуду). А під взаєморозумінням Б.Д. Парыгин розуміє «... збіг, подібність або просто співзвуччя у різних людей поглядів на світ і ціннісних орієнтацій, розуміння індивідуальних особливостей один одного, розуміння або навіть вгадування мотивів поведінки один одного і можливості вести себе так чи інакше в якійсь конкретній ситуації, взаєморозуміння як прийняття виконуваних по відношенню один до одного ролей, взаєморозуміння як взаємне прийняття самооцінки, своїх можливостей і здібностей та ін.» (Парыгин 1971, 201).

О.О. Леонтьев, визначає спілкування як один з видів діяльності, але при цьому наголошує на тому, що «... це не означає, що спілкування у всіх випадках виступає як самостійна діяльність; важливо, що вона може бути такою, хоча може виступати і як компонент, складова частина (і одночасно умова) іншої, некомунікативної діяльності» (Леонтьев 1997).

Також, в розумінні вченого спілкування виступає системою цілеспрямованих і мотивованих процесів, які виступають зв'язною ланкою між людьми в колективній діяльності «... які реалізують громадські і особисті, психологічні стосунки і використовують специфічні засоби» (Леонтьев 1997, 49).

Комунікацію розглядають як складову спілкування, якщо спиратися на прийняту в соціальній психології структуру спілкування, яка містить комунікативний, інтерактивний та перцептивний компоненти (Баева 2003, 46), спілкування передбачає взаємодію між

людьми та «відбувається за допомогою засобів мовленнєвого й немовленнєвого впливу та передбачає зміни в пізнавальній, мотиваційно-емоційній та поведінковій сферах осіб, які беруть участь у спілкуванні» (Бодалев 2002, 122).

Т.А. Денищич у своєму науковому дослідженні розглядає поняття «комунікація» і «спілкування» як взаємодоповнювальні (Денищич 2012), що свідчить і про обмін інформацією, і про виникнення певних стосунків між учасниками комунікації. У руслі проведення переговорного процесу саме даний погляд на поєднання понять «комунікація» та «спілкування» є найбільш вдалим, адже повноцінний процес комунікації на переговорах відбудеться за умови поєднання всіх складових, оскільки кожна особа, яка бере участь у переговорах, є індивідуальністю.

О.О. Бодальов розглядає спілкування як «взаємодію людей, змістом якої є обмін інформацією за допомогою різних засобів комунікації для встановлення взаємовідносин між людьми, це взаємодія між людьми, в основі змісту якої лежить обмін інформацією для встановлення взаємин між людьми» (Бодалев 2002). О.О. Бодальов стверджує, що часто не усвідомлюється, що від власної поведінки, від нашої вихованості великою мірою залежить характер поведінки тих людей, з якими нам доводиться разом працювати, відпочивати, жити, а отже, від нас самих залежить характер наших переживань, що виникають при спілкуванні з людьми, і ті оцінки, які ми цим людям даємо» (Бодалев 1983).

Вчений вперше використовує поняття «комунікативна компетентність», як здатність встановлювати і підтримувати ефективні контакти з іншими людьми при наявності внутрішніх ресурсів (знань, навичок та умінь).

Такої ж думки і Ю.М. Жуков (Жуков 1991), за його словами сукупність даних знань, умінь та навичок, забезпечують успішне протікання комунікативних процесів у людини. Вчені-психологи поняття «комунікативна компетентність» розглядають як «здатність людини встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими індивідами» (Александрова 2008;14).

О.В. Касаткіна, характеризуючи комунікативну компетентність як «інтегральне утворення, побудоване на комбінації взаємовідповідних пізнавальних відношень, практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань, умінь – всього того, що необхідне для активного спілкування та взаємодії» (Касаткіна 2006; 101), наголошує на важливості володіння комунікативними вміннями й навичками. Вчені-лінгвісти трактують це поняття як «воло-

діння не лише знаннями, а й уміннями й навичками побудови інтеційностратегічної програми комунікації, дотримання її й контролю за нею в процесі спілкування» (Селіванова 1999, 233).

І.М. Зотова стверджує, що «комунікативна компетентність – це комплексне утворення, в основу якого включено такі компоненти як: емоційно-мотиваційний, когнітивний і поведінковий». В основу емоційно-вольового компоненту входять потреби у міжособистісній взаємодії, мотиви підвищення власного рівня компетентності, смислових настановлень на успішну взаємодію з іншими людьми, цінностей та цілей спілкування (Зотова 2006).

Когнітивний компонент складається зі знань про взаємодію між різними людьми та спеціальних психологічних знань, які особистість отримує під час навчання. До цього компоненту входить також образ співрозмовника як партнера взаємодії, соціально-перцептивні здібності, особистісні характеристики, які, своєю чергою утворюють комплексний комунікативний потенціал особистості (Зотова 2006).

Поведінковий компонент складається із індивідуальної системи ефективних моделей міжособистісної взаємодії, а також суб'єктивного контролю комунікативної поведінки (Зотова 2006).

На сьогодні формування комунікативної компетентності у студентів стало пріоритетним питанням підготовки майбутніх фахівців у вищих закладах освіти. Якщо говорити про підготовку студентів-міжнародників, то її метою є формування комунікативної компетентності, в тому числі і міжнародної комунікативної компетентності.

2. Психологічний зміст комунікативних навичок та вмінь студентів

Психологи та педагоги схильні вважати, що в студентські роки комунікація стає особливим видом діяльності, що саме в її процесі студенти вчаться обмінюватися досвідом, знаннями, ідеями для встановлення взаємин у колективі, навчаються підкоряти свої інтереси та потреби, бути чуйними і уважними, отримують соціальний досвід комунікативної діяльності. Системоутворюючу роль комунікації в процесі соціалізації також виділяли А. Маслоу, Е. Еріксон, Ж. Піаже. В умовах глобалізації людині важливо усвідомлювати своє місце в історії та суспільстві, бути здатним створювати культуру, вступати в міжкультурний діалог з представниками інших культур і долучатися до нових традицій і цінностей (Демина 2014).

Цілеспрямовані процеси впливу на особистість реалізуються передусім у навчанні та вихованні, які здійснюються в сім'ї, школі, ЗВО, позанавчальних суспільних та громадських організаціях. Стихійний вплив здійснюється через соціальні ситуації реального життя, масові інформаційні системи тощо. Як зазначає В.О. Ільганаєва, регулятори соціокультурного розвитку суспільства, які відносяться до матеріальних основ, вичерпали свою прогресивну силу, опрідечену в засобах і способах праці. При цьому на першу позицію регуляторів соціокультурного розвитку виходять медіа сфера і духовно моральна сфера суспільства, яка опосередковує соціальну взаємодію на всіх рівнях соціальної організації. Віднині «... медіа система формує простір налагодження зв'язків між людьми, інтегруючи в себе всі 133 можливі засоби» (Ільганаєва 2016, 35). Саме тому комунікаційний простір все більше набуває ознак медіа реальності, в якому здійснюються процеси соціальної взаємодії, що набуває статусу нової соціальної реальності.

Великий внесок у дослідження проблеми комунікативних навичок було зроблено такими вченими, як Г.М. Андреева, Г.О. Балл, А.М. Гельбак, О.М. Леонтьєв, Г.В. Ложкін, С.Д. Максименко, Р.С. Немов, Л.Б. Орбан-Лембрик та ін. Дослідження вчених педагогів та психологів показують, що провідною складовою ланкою формування комунікативно-професійної компетентності майбутніх фахівців виступають комунікативні навички.

Феномен «навичка» та «вміння» по різному тлумачиться у психологопедагогічній літературі. Дані поняття були предметом дослідження великої кількості науковців, серед яких Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, О.О. Леонтьєв, С.А. Рубінштейн, Дж. Уотсон, С.Д. Максименко, А.С. Барабанщиков та ін.

У результаті дослідження поняття «комунікативні навички» було з'ясовано, що серед як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників існують різні підходи до визначення його сутності. У психолого-педагогічній літературі виокремлюють п'ять підходів у трактуванні комунікативних навичок: діяльнісний, психологічний, соціально-психологічний, психолого-педагогічний, психолінгвістичний (Волошина 2004; Гельбак 2010; Проскурняк 2012). Діяльнісний підхід використовували (Леонтьєв 1975; Хараш 1986). У межах цього підходу вчені стверджують, що комунікативні навички проявляються у діяльності та роблять особистість здатною виконувати певні її види.

У теорії діяльності О.М. Леонтьєва, яка дає нам можливість глибше зрозуміти діяльнісний підхід до проблеми спілкування, автор

багато уваги приділяє ролі стосунків між людьми у формуванні, розвитку та освоєнні індивідом людської діяльності.

Головним атрибутом діяльності за О.М. Леонтьєва є предметність, стосунки між людьми зводяться до процесів діяльнісного типу. У предметі, який вчений називає мотивом, віддзеркалюється змістова характеристика потреб, які формуються в процесі спілкування. О.М. Леонтьєв стверджує, що особистість, яка виконує певну діяльність, сприймає, думає, уважно слухає, запам'ятовує; у особистості виникають емоції, проявляються певні вольові якості тощо. Тобто під час 30 спілкування у особистості формуються та розвиваються психічні процеси, стани та властивості особистості.

На відміну від О.М. Леонтьєва, який вважає, що комунікативна діяльність – це зв'язок суб'єкта з об'єктом, А.У. Хараш стверджує, що комунікативна діяльність має все ж таки суб'єкт-суб'єктну природу.

На думку А.У. Хараш провідною функцією комунікативного впливу є передача змісту з однієї діяльності в іншу, вона передбачає як передачу її предмета, так і інструментально-операційного компонента (апробованих та закріплених в суспільній практиці алгоритмів успішної дії, що містять в собі культурно кодифіковані визначення успішності і доцільності в термінах цілей, норм і цінностей). Тобто вчений виділяє два напрямки комунікативного імпульсу.

Перша його ціль – це свідомість партнера по спілкуванню, в якій відбувається пошук свого об'єкта та виражає своє ставлення до нього. Але разом з тим відбувається і висловлювання ставлення особистості до думки співрозмовника, яка співвідноситься зі власною позицією. Відбувається звернення до свідомості співрозмовника, до його особистості.

К.К. Платонов комунікативні навички визначає, як «навички до утворення міжособистісних стосунків, що забезпечують успішну колективну діяльність та знаходження в ній свого місця, згуртування колективу, здатність привертати до себе людей» (Платонов 1986, 128).

К.К. Платонов зазначав, що досвід за своєю сутністю складається з поєднання у собі знань, умінь та навичок (Платонов 1986, 128). Знання, в його розумінні – це «система понять про предмети і явища, засвоєні в результаті сприймань, аналітико-синтетичного мислення, запам'ятовування та практичної діяльності» (Платонов 1986, 128). Я.А. Король (Король 1997) в основу понять «вміння» та «навичка» вкладає різний ступінь усвідомлення засобу дії. За визначенням автора, навичка – це та діяльність, яка виконується особи-

стістю без помилок та здійснюється значною мірою без участі свідомості. Також Я.А. Король виділяє навичку як дію, яка є стереотиповою в стабільних умовах (Король 1998).

В той час, як вміння – це є свідоме виконання певної дії, яке відбувається на основі знань та навичок. Вміння – це діяльність, яка 33 підключає інтелект особистості, їх часто називають знаннями в дії. Я.А. Король виділяє суттєву особливість вміння – це високий рівень узагальненості. Тому, якщо ми розглядаємо навичку, як про стереотипову дію, то вміння в свою чергу надають можливість людині вирішувати поставлені перед нею завдання в тих ситуаціях, які в даний момент виникають (Король 1998).

Прихильники гуманістичного напрямку психології А. Маслоу і К. Роджерс розглядають комунікативні навички через проблему самоактуалізації (Маслоу 1999; Роджерс 1994).

А. Маслоу стверджує, що психологічно добрими вважаються міжособистісні стосунки, які можуть викликати в їх учасників почуття приналежності, переконують людину, що вона перебуває поза небезпекою, зміцнюють її самоповагу, уможливають самоактуалізацію (Маслоу 1999).

К. Роджерс однією з важливих умов входження в міжособистісні стосунки, вважає емпатичне розуміння як «вміння увійти у внутрішній світ іншої 31 людини і побачити, чи вірне моє розуміння» (Роджерс К. 199.).

Представники психолінгвістичного підходу (Н. М. Ануфрієва, М.М. Бахтін, Г.В. Ложкін та ін.) вважають, що комунікативні навички включають вміння швидко та адекватно орієнтуватися в ситуації спілкування, яка склалася між співрозмовниками.

І.О. Зимня комунікативні навички розглядає як елемент комунікативної компетентності у сукупності з комунікативними вміннями, вміннями в нових соціальних структурах, знаннями культурних норм та обмежень у спілкуванні, знаннями традицій, етикету у сфері спілкування (Зимня 2005).

Представники психолого-педагогічного підходу (В.В. Андрієвська, Г.О. Балл, Н.В. Кузьміна, В.В. Полторацька, М.В. Тоба та ін.) наголошують на тому, що важливою ланкою у процесі становлення спеціаліста є комунікативна компетентність. Важливою складовою даної компетентності виступають саме комунікативні навички, від рівня розвитку яких залежить загальний її рівень. Такі навички розуміються як професійно-особистісний компонент, який спрямований на організацію взаємодії, вплив на особистісний розвиток об'єкту навчання тощо.

Соціально-психологічний підхід, представники якого (Г.М. Андрєєва, Р.С. Немов, К.К. Платонов, Є.В. Руденський та ін.) розглядають комунікативні вміння у трьох сторонах спілкування (комунікативній, перцептивній, інтерактивній Г.М. Андрєєва); афективній, перцептивній, практичній (Бодалев 1983); інформаційній, афективній і регулятивній (Ломов 1984); когнітивній, афективній, поведінковій (Коломенский 1969), когнітивній, емоційній, конативній (Сарджвеладзе 1989). На їх думку дані навички проявляються в здатності встановлювати ефективні ділові та товариські контакти, розширенні кола спілкування, бажанні до спільної діяльності тощо та проявляються у здатності особистості до соціально-психологічної адаптації, психологічно впливати на оточуючих та переконувати їх.

3. Психологічні умови розвитку комунікативних вмінь у студентів

Розвиток комунікативних навичок у студентському віці – це складний процес, який вимагає створення відповідних психологічних умов. В першу чергу важливо пам'ятати, що студентський вік – це вік, який відрізняється від інших вікових меж тим, що саме в цей період можливо досягти максимальних показників відповідних навичок, врахувавши особливості та умови їх розвитку. У психологічній літературі з проблем періодизації вікового розвитку (Еріксон 1996; Кон 1978; Слободчиков 1991) можна прослідкувати різні підходи до визначення меж студентського віку. Більшість дослідників обмежують студентський вік періодом від 18 до 23 років, який відповідає зрілості юності і початку ранньої дорослості. Час навчання у ВНЗ збігається з другим періодом юності або першим періодом зрілості, який відрізняється складністю становлення особистісних рис (Ананьев 1974; Кон 1984; Лисовский 1974).

Моральний розвиток є його характерною рисою, відбуваються посилення на свідомі мотиви поведінки особистості. Підвищується інтерес до моральних проблем людини, таких, як: спосіб життя, співвідношення цілей і засобів діяльності, обов'язки, любов тощо). Студентство в якості окремої вікової та соціально-психологічної категорії виділено в науці в 60-х роках ленінградською психологічною школою під керівництвом Б. Г. Ананьєва під час дослідження психофізіологічних функцій дорослих людей. За його твердженням, студентський вік є сенситивним періодом, який сприяє розвитку основних соціогенних потенцій людини як особистості.

Сьогодні у закладах вищої освіти впроваджується нова освітня парадигма, яка має особистіснозорієнтований характер навчання студентів, про що свідчать численні дослідження, виконані у цьому контексті (Максименко 1998; Маслоу 1999; Семиченко 1992; Якиманская 2003).

Вивчення проблем студентського віку та психолого-педагогічних особливостей його прояву А.К. Цагараєвою показало, що врахування вікових, етнопсихологічних, індивідуально-психологічних, мотиваційних особливостей студентів є однією з умов успішного розвитку професійно-комунікативної компетентності.

До суттєвих особливостей студентського психофізіологічного новоутворення, обумовленого віковою категорією, відносяться: аналітичне мислення, схильність до міркування, узагальнення, систематизація сприйнятої інформації, глибокий багатосторонній прояв внутрішнього мовлення (Цагараєва 2003), крім того у студентському віці найбільша пластичність кори головного мозку та висока гнучкість в розвитку навичок.

І.О. Зимня розглядає студентський вік як «особливу соціальну категорію, специфічну спільноту людей, організовано об'єднаних інститутом вищої освіти». Вчена виділяє основні характеристики даної вікової категорії, а саме: високий освітній рівень, найвища соціальна активність. Саме в цьому віці, на її думку, на найвищому рівні знаходиться пізнавальна мотивація та гармонійно поєднуються інтелектуальна та соціальна зрілість (Зимня 2004). У психофізіологічному плані в цьому віці спостерігаються високі показники розвитку мислення і пам'яті, фізіологічно організм досягає оптимальних показників для заняття будь-якою діяльністю з максимальною віддачею.

Д.Г. Матвеева наголошує на тому, що це є важливим чинником, який необхідно враховувати при здійсненні на студента педагогічних впливів через ті чи інші форми організації навчально-пізнавальної діяльності (Матвеева 2012). Найважливішим новоутворенням цього періоду є розвиток самоосвіти, тобто самопізнання, а сутність його – установка відносно самого себе, тому важливою умовою розвитку комунікативних навичок ведення переговорів є врахування принципів студентоцентрованого навчання, що веде за собою збільшення автономії студента в процесі навчання із забезпеченням 55 відповідного супроводу та підтримки з боку викладача та гнучке використання різноманітних як інтерактивних, так і традиційних методів.

Н.М. Трофімова та О.І. Єрєміна (Трофімова 1994) у своїх дослідженнях пишуть про те, що зміна ставлення студента до себе, до

власної діяльності є основою для самонавчання, виходу за межі програми університету, творчого підходу до навчання, що дає можливість творчо перетворювати себе на фахівця своєї майбутньої професійної діяльності.

Л.В. Музичко стверджує, що важливою ознакою навчання студентів є його «професійний» аспект, який забезпечує отримання досвіду, необхідного для його майбутньої професійної діяльності. Збільшення проєкцій професійної діяльності на професійну підготовку, розуміння їхньої взаємозумовленості та системного характеру організації може слугувати для студентів джерелом додаткової мотивації самоосвіти та самовиховання, наповнювати більш глибоким змістом цілі діяльності, стимулювати потребу у змінах тощо (Музичко 2009).

Враховуючи те, що студентський вік – це вік можливостей, під час якого потрібно повною мірою розкривати творчий потенціал молоді, розвивати конкретні вміння та навички, враховуючи усі фізіологічні особливості організму студентів, який досягає оптимальних показників для заняття будь-якою діяльністю з максимальною віддачею. Однією з головних умов розвитку комунікативних навичок виступає підвищення у студентів відповідної мотивації та розуміння їх значення для ефективного майбутнього професійного зростання.

Дослідження навчально-професійної мотивації студентів є завданням, що має велике значення для підвищення ефективності фахової освіти. Мотиваційно-потребові компоненти навчальної та навчально-професійної діяльності розглядалися багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими (Божович 1995; Вайсман 1973; Ильин 2002; Кикоть 1996; Леонтьев 1997; Мухина 1997; Щукина 1984; Якунин 1988).

Сьогодні термін «мотивація» трактують по-різному. Наприклад, С.А. Рубінштейн під мотивацією розуміє систему спонукань, ієрархічно організовану (Рубінштейн 1960).

Ф.М. Подшивайлов у своєму дослідженні під даним терміном розуміє «динамічний процес конкретизації, усвідомлення потреби, виникнення бажання, утворення мотиву та формування наміру здійснити задоволення потреби, при цьому весь мотиваційний процес може займати доли секунди, і його окремі складові не завжди розгорнуто актуалізуються у свідомості людини» (Подшивайлов 2015).

Л.І. Божович визначає мотивацію як систему певних мотивів, які спонукають до активної діяльності (Божович 1995, 34). А. К. Маркова під мотивацією розуміє багатомірне утворення певних мотивів, потреб, цілей, намірів, інтересів, ідеалів, цінностей (Маркова 1990, 25).

Результати досліджень психологів (Леонтьев 1972; Божович 1995) показують, що досягнення ефективних результатів професійного розвитку особистості під час навчання у вищій школі загалом та розвитку професійно-важливих вмінь та навичок зокрема, неможливе без достатньої позитивної мотивації.

В.П. Кутєєва визначає такі позитивні мотиви пізнавальної діяльності: усвідомлення важливості оволодіння професією; почуття обов'язку; бажання навчатись та прояв зацікавленості певними дисциплінами; відчуття задоволення в результаті отримання нового матеріалу; розв'язання важких завдань (Кутєєва 1989).

Підвищення мотивації студентів – одна з умов ефективного розвитку комунікативних умінь та навичок, яка досягається за допомогою ознайомлення студентів зі значенням даних навичок та умінь в майбутній професійній діяльності студентів.

О.Я. Кучерук стверджує, що на мотивацію навчальної діяльності має значний вплив і самооцінка студентів. Вона суттєво впливає і на мотивацію, і на результати навчальної діяльності (Кучерук, 2009). Самооцінка є впливовим та важливим чинником, який впливає на розвиток студентів, їхніх вмінь та навичок, досягнення цілей тощо.

Ю.В. Якимчук у своїх дослідженнях виділяє такі психологопедагогічні умови, необхідні для розвитку комунікативних здібностей майбутніх фахівців: урахування при організації комунікативної діяльності вікових особливостей студентів, особливостей академічної групи; поліфункціональність вправ, які використовуються для розвитку відповідних здібностей; забезпечення комунікативною діяльністю комунікативність навчання, особистісного значення для студентів предмета спілкування, позитивного переживання студентом успіху спілкування, відсутності у студента комунікативних бар'єрів тощо (Якимчук 2010).

Автор стверджує, що процес розвитку комунікативних здібностей студента має відбуватися у комунікативній діяльності (Якимчук 2010). Даний розвиток відбувається за умови виконання достатньої кількості вправ, спрямованих на розвиток комунікативних здібностей, використовуючи нові підходи до організації навчальної діяльності та до складання тренувальних вправ (Якимчук 2010).

Отже, для ефективного розвитку комунікативних навичок та вмінь студентів необхідно враховувати усі особливості студентського віку. По-перше, студенти відрізняються від інших вікових категорій високою пізнавальною активністю та мотивацією; по-друге, володіють аналітичним мисленням, схильністю до міркування, узагальнення, систематизацією сприймання інформації, глибоким багатос-

тороннім проявом внутрішнього мовлення; по-третє, ефективний розвиток комунікативних вмінь та навичок відбувається через підвищення навчально-професійної мотивації студентів. Також важливо пам'ятати, що розвинути комунікативні навички та вміння – забезпечити, щоб студент правильно, без зайвого напруження сприймав, будував та реалізовував висловлювання.

Прийоми, які спрямовані на розвиток комунікативних навичок та вмінь студентів, повинні забезпечувати комунікативну активність студентів, індивідуалізацію, ситуативність навчання та новизну навчальних ситуацій. Використання нетрадиційних форм навчання у вищих закладах освіти показують кращі психологічні результати та кращу ефективність навчання.

Використання саме нетрадиційних форм навчання дозволяє підвищувати рівень розвитку комунікативних навичок та вмінь у студентів за рахунок надання можливості аналізувати, пробувати, показувати (демонструвати чи виявляти) свій творчий потенціал та порівнювати.

Здійснений теоретичний аналіз дозволив виявити психологічні умови розвитку комунікативних навичок у студентському віці: підвищення внутрішньої мотивації; формування у студентів чітких уявлень про сутність та структуру комунікативних навичок та вмінь; розвиток творчого потенціалу особистості студентів; використання інтегративного підходу, тобто поєднання традиційних та інноваційних методів навчання (з урахуванням специфіки майбутньої професійної діяльності); можливість аналізувати переваги здобування певних умінь і навичок для подальшого особистісного та професійного розвитку; формування чіткої спрямованості студентів на професійну діяльність, бажання досягти успіху у професійній сфері.

Наукові джерела

- Андреева Г. М. 2000. Психология социального познания. Москва: Аспект Пресс.
- Баева О. А. 2003. Ораторское искусство и деловое общение. Москва : Новое знание.
- Бакум З. П. 2011. «Формування комунікативної компетентності майбутніх економістів: теоретико-практичний аспект проблеми». «Педагогічні науки: 278-282.
- Бацевич Ф. С. 2004. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: «Академія».
- Бех І.Д. 1998. Особистісно зорієнтоване виховання. Київ: ІЗМН.
- Бодалев А. А. 1983. Личность и общение: Избранные труды. Москва : Педагогика.
- Бодалев А. А. 2002. Психология общения: Избранные психологические труды. Москва: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК».
- Баева О. А. 2003. Ораторское искусство и деловое общение. Москва: Новое знание.
- Бодрийяр Ж. 2006. Общество потребления. Его мифы и структуры. Москва: Республика; Культурная революция.
- Божович Л. И. 1995. Избранные психологические труды: проблемы формирования личности. Москва: Междунар. пед. академия.

- Вайсман Р. С. 1973. «К проблеме развития мотивов и потребностей человека в онтогенезе» «Вопросы психологии»: 30-39.
- Волошина Л. В. 2004. Аудіовізуальні мистецтва в системі професійної мовної підготовки майбутнього фахівця у сфері міжнародних відносин. Київ.
- Гельбак А. М. 2010. Развитие коммуникативных навыков у подлітковому віці засобами фасилітативного. Київ.
- Денищич Т. А. 2012. Развитие коммуникативных умінь і навичок майбутніх фахівців з історії і політології. Херсон.
- Демина С. А. 2014. «Актуализация образовательного потенциала культурного наследия в современном культурно-образовательном пространстве». Современная педагогика.
- Друкер П. 2006. Энциклопедия менеджмента. Москва: ООО «И. Д. Вильямс».
- Эриксон Э. Х. 1996. Идентичность: юность и кризис. Москва: Издательская группа «Прогресс».
- Зимняя И. А. 2004. Ключевые компетентности как результативноцелевая основа компетентного подхода в образовании. Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов.
- Зимняя И. А. 2005. Педагогическая психология. Москва: Логос.
- Зотова И. Н. 2006. Коммуникативная компетентность как аспект социализации личности студента в условиях информатизации общества. Кисловодск, 2006.
- Ильганаева В. А. 2016. «Социальное взаимодействие в процессе мир системной трансформации общества». «Філософія спілкування». 28-37
- Ильин Е. П. 2002. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер.
- Казарцева О. М. 1999. Культура речевого общения: теория и практика обучения. Москва: «Флинта», «Наука».
- Каррас Ч. Л. 1997. Искусство ведения переговоров. Москва: ЗАО Изд-во ЭКСМО.
- Касаткіна О. В. 2006. «Модель розвитку комунікативної компетентності студентів на заняттях іноземної мови». «Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України»: 100-106.
- Климова К. Я. 2012. «Формування мовнокомунікативної професійної компетентності студента як креативної особистості в умовах навчального середовища педагогічного вузу». «Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту»: 66-72.
- Кон И. С. 1978. Открытие «Я». Москва: Политиздат.
- Кон И. С. 1984. В поисках себя: личность и ее самосознание. Москва: Политиздат.
- Король Я. А. 1997. «Розв'язування текстових задач різними способами». «Актуальні проблеми розбудови національної освіти»: 76-78.
- Karyaka I. 2017. «*Value-semantic orientations as a factor of students-psychologists' behavior forming*». «Наука і освіта»: 146-150.
- Кучерук О. Я. 2009. «Особенности мотивации навчальної діяльності студентів напрямку «прикладна математика». «Педагогічний дискурс»: 138-142.
- Леонтьев А. Н. 1975. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат.
- Ломов Б. Ф. 1984. Методологические и теоретические проблемы психология. Москва: Наука.
- Леонтьев А. А. 2003. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. Москва: Едиториал УРССР.
- Любашенко О. В. 2014. «Формування комунікативних умінь майбутніх документознавців на основі соціального співробітництва академічних груп». «Педагогіка вищої та середньої школи»: 108-113.
- Максименко С. 2006. «Структура особистості». «Практична психологія та соціальна робота»: 1-11.
- Максименко С. Д. 1998. Психологія в соціальній та педагогічній практиці : методологія, методи, програми, процедури. Київ: Наукова думка.
- Маслоу А. 1999. Мотивация и личность. Москва: Евразия.
- Матвеева Д. Г. 2012. «К вопросу профессиональной направленности процесса обучения иностранным языкам». «Вестник Бурятского государственного университета»: 199-202.
- Мацько Л. І. «Аспекти мовної особистості у перспективі педагогічного дискурсу». «Дивослово»: 2-4.
- Москаленко В. 2005. Соціальна психологія. Київ: Центр навчальної літератури.

Музичко А. В. 2009. Особистісні чинники формування індивідуального стилю учіння студентів економічних спеціальностей. Київ.

Овчаренко Г. Е. 2005. Педагогічні умови соціалізації студентів мистецькопедагогічних спеціальностей у позанавчальній діяльності. Луганськ.

Орбан-Лембрик А. 2004. Соціальна психологія. Київ: Либідь.

Ортега-и-Гассет Х. 1997. Избранные труды. Москва: Изд-во «Весь Мир».

Павленко О. О. 2005. Формування комунікативної компетенції фахівців митної служби в системі неперервної професійної освіти. Київ.

Пахомова О. 2003. «Розвиток соціальності особистості як соціально-педагогічна проблема». «Соціальна педагогіка: теорія і практика»: 4–9.

Пенішкевич Д. І. 2007. Соціальна педагогіка. Чернівці: Рута.

Подмазін С. «Гуманізм реальний або дорогий фактор виробництва». «Управління освітою»: 4–7.

Подшивайлов Ф. М. 2015. Психологічні чинники розвитку мотиваційної сфери особистості майбутнього психолога. Київ.

Пометун О. І. 2003. «Молодь обирає дію: соціальне проектування – новий підхід до виховання молоді». «Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати»: 327–333.

Роджерс К. 1994. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва: Изд. группа Прогресс: Универс.

Сарджвеладзе Н. И. 1989. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. Тбилиси: «Мецниереба».

Семенов О. М. 2005. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури. Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ.

Симоненко Т. В. 2006. Теорія і практика мовнокомунікативної компетенції студентів філологічних факультетів. Черкаси: Вовчок О. Ю

Слободчиков В. И. 1991. «Категория возраста в психологии и педагогике развития». «Вопросы психологи»: 37-50.

Трофимова Н. М. 1994. Самообразование и творческое развитие личности будущего специалиста. Москва.

Хараш А. У. 1986. Социально-психологические механизмы коммуникативного воздействия. Москва.

Шатило Ю. П. 2016. Розвиток комунікативних навичок ведення переговорів у студентів-міжнародників. Київ.

Цагараева А. К. 2003. Формирование профессиональной коммуникативности студентов средствами иностранного языка. Владикавказ.

Ягупов В. В. 2007. «Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти». «Наукові записки НаУКМА»: 3-8.

Якиманская И. С. 2003. «Личностно ориентированная школа: критерии и процедуры анализа и оценки ее деятельности». «Директор школы»: 27-36.

Якимчук Ю. В. 2010. «Шляхи інтенсифікації розвитку комунікативних здібностей майбутніх фахівців міжнародних відносин». «Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького»: 266-269.

Ясперс К. 2008. Призрак толпы. Москва: Алгоритм.